

Působení obnovené Jednoty bratrské v Estonsku a Lotyšsku

Přednáška na V. mezinárodní konferenci MORAVIAN 16.-18.10.2009 v Suchdole nad Odrou

Pavel Neústupný, Berlín

Území přibližně dnešního Estonska a Lotyšska bylo po dlouhou dobu nazýváno Livonskem a mluvíme proto o t.zv. „livonské práci Jednoty bratrské“. V jaké politické a sociální situaci se toto území a jeho obyvatelé nacházeli v roce 1729, když Moravan Kristián David Livonsko poprvé navštívil?

Na začátku 13. století byli původní obyvatelé, Estonci a Lotyši, podmaněni řádem německých rytířů. Nedošlo ale ke kolonizaci dosídlováním livonského území větším množstvím německých sedláků a řemeslníků, vznikla jen nepočtená ale vlivná německá vládnoucí vrstva nižší rytířské šlechty, která vlastnila dobytou půdu a ovládala místní sedláky jako nevolníky.

Křesťanství do Livonska přinesli němečtí rytíři. Lotyši a Estonci opustili sice navenek a formálně svou pohanskou víru, ve skrytu ale nadále na návrších, v lesích a u jezer obětovali přírodním bohům a provozovali čarodějnictví s magickými tanci a zaklínáními (2). Na tom moc nezměnila ani luterská reformace, která přišla do Pobaltí kolem r. 1521. Politicky se v té době přetvářely státy Řádu německých rytířů v knížetství se světskou vládou a stály pod střídajícími se nadvládami. Livonsko ovládali až do začátku 18. století Švédové, kteří zformovali státní správu i církev podle svého vzoru. Německá šlechta, pro niž estonští nevolníci pracovali, měla patronátní práva nad luterskou evangelickou církví, která byla hlavní denominací v zemi, a dosazovala faráře, výhradně Němce. Často vlastnila fara i půdu velikosti statku. Faráři tedy patřili z pohledu nevolníků k vládnoucí vrstvě, kterým platili nejen desátky, ale museli jejich půdu i obhospodařovat. (1)

V r. 1700 začala tzv. Velká severská válka mezi Švédskem a Ruskem. Byla dlouhá a podobně ničivá, jako třicetiletá válka ve středu Evropy. Provázela ji také morová epidemie. V r. 1710 se vzdal Tallinn, v r. 1721 válka skončila tzv. Nystadským mírem. Car Petr I. Veliký válku vyhrál a Estonsko a Livonsko se staly na cca 200 let ruskými provinciemi. Rusové se ale v zemi ne-usídlili. Balticko-německá šlechta si nadále udržela svou vládu i identitu.

Země byla zničená, panské usedlosti spálené a zemská šlechta zchudlá, z kostelů se staly ruiny. Pro Estonce nastala těžká doba. Zhrubly mravy, zkazila se morálka. Požadavky na robotu byl stále zvyšovány. Německá šlechta i luterští duchovní začali ve zvýšené míře uplatňovat a často zneužívat právo bití svých poddaných. Uplatňování krutých trestů v prudkém hněvu a praktické bezpráví vůči poddaným sedlákům působily ničivě. Protože statkáři ze šlechty patřili skoro výhradně k důstojnickému stavu, stavěli své podřízené fakticky pod vojenskou disciplínu svého času. Došlo navíc k otřesnému nárůstu nikdy skutečně nepřekonané pohanské víry a praxe mezi Estonci a Lotyši. Formálně splňovali všechny církevní povinnosti jako luteráni, a těch nebylo málo, ale jejich srdce byla mimo biblickou víru. Luterská církev byla vůči tomu bezradná. Propast mezi panskou vrstvou Němců a poddanými Estonci a Lotyši se ještě zvětšila. (2)

Mezi německými barony i pastory byli ovšem i takoví, kteří tuto zoufalou situaci viděli střízlivě a cítili se jako křesťané před Bohem zodpovědní za její změnu. Patřili mezi ně např. generál von Campenhausen, hraběnka von Hallertová a jiní. Začátkem 18. století přicházeli do Pobaltí z Německa kazatelé, kteří tam studovali teologii (v Livonsku nebyla nikde teologie vyučována) a byli ovlivněni pietismem z Halle. Pietismus tak získával příznivce i mezi šlechtou. S myšlenkami pietismu přišel i zvýšený zájem o sociální a duchovní situaci místních sedláků, o budování venkovských škol a i revizi překladů Bible (první překlady do lotyštiny 1689, Nový zákon do estonštiny 1676).

Pietistická šlechta usilovala už od začátku o kontakt ke vznikající Jednotě bratrské nebo k Zinzendorfovi. V roce 1726 a 1727 vedli generál von Hallert a hrabě Zinzendorf korespondenci,

ve které von Hallert prosil o vyslání učitele pro seminář, který chtěl založit na svém dvoře ve Wollmaru (dnešní Valmera v Lotyšsku) (1). Jednota bratrská a Zinzendorf byli tedy v Livonsku a Estonsku srdečně očekáváni a vítáni. První cestu uskutečnili v r. 1729 Kristián David a Timotheus Fiedler, což byl počátek početně největší diaspory Jednoty bratrské (3). Navštívili Rigu, Wollmar (vdovu po generálu Hallertovi) a Reval (dnešní Tallinn). Měli též intenzivní kontakt k sedlákům a mohli od svých lotyšských hostitelů slyšet hodně o jejich situaci. Kristián David se jako první učil lotyštině. V polovině r. 1730 přijeli ještě jednou na krátký čas. V r. 1735 se rozhodl přijet biskup David Nitschmann a v r. 1736 i hrabě Zinzendorf.

Zinzendorfova tříměsíční cesta v r. 1736 přes Berlín a Königsberg byla jednou z nejúspěšnějších v jeho životě (3). Píše se o ní také jako o „vítězném tažení“ (1). Navštívil Rigu, Wollmar, Reval a na zpáteční cestě zase Rigu. Měl několik kázání ve zcela zaplněných kostelech. Jeho osoba i poselství byly nadšeně přijaty nejen šlechtou, ale i duchovními a měšťany. To otevřelo pole pro další působení Jednoty bratrské v příštích desetiletích. Zinzendorf, podnícen vdovou von Hallertovou, vypracoval tzv. „Livonský plán“, podle něž nabízela Jednota bratrská vyslat bratry na pomoc často pracovně přetíženým luterským farářům, kteří by o to požádali. Jejich úlohou měly být hlavně biblické hodiny, praktická práce a vedení členů sboru ve skupinkách k aktivní práci pro sbor. Pozice farářů by přitom zůstala nedotčena. To je klasický způsob práce v diaspoře. V pastýřské péči měli být tito bratři brzy podporováni a nahrazeni domácími věřícími, tzv. „nacionály“.

V r. 1738 dochází konečně k založení semináře na statku vdovy von Hallertové, k jehož vedení byl vyslán magistr Buntbart z Jeny (1). V téže roce přichází na její statek Kristián David a jeho kázání spolu s prací dalších bratří – do roku 1740 jich tam přišlo asi padesát – podnítily probuzení, které se rychle rozšířilo po celém Livonsku. Bratři pracovali mezi domácími lidem jako lékaři, učitelé nebo řemeslníci a ve svém volném čase se starali o probuzené Lotyše a Estonce v jednotlivých církevních okrscích. Sdíleli skrovný život s utrápenými sedláky, získali jejich důvěru a tím zlomili pouto nenávisti Estonců a Lotyšů proti všemu německému. Zpočátku byli bratři z Jednoty bratrské jako Němci také nenáviděni, vysmíváni a haněni. Brali ale domácí obyvatelstvo vážně včetně jejich pohanského obětního kultu a překonali jej skrze kázání slova o oběti krve Ježíšovy. (2)

Velkým průlomem byly bratry z Jednoty bratrské nabízené „čtvthodinové rozhovory“, zpovědní vyznání, při kterých se Estonci a Lotyši mohli zbavit svých démonických vazeb ke starým pohanským zvykům. Po těchto rozhovorech chodili poddaní za svými pány a vraceli jim ukradené věci. Estonci a Lotyši sami ničili místa pohanských obětí a posvátné háje. Např. v lotyšském církevním okrsku Urbs zničili sedláci z vlastního podnětu už v r. 1736 čtyřadvacet tajných pohanských obětních míst (2).

Bratři získávali srdce místních sedláků svým způsobem kázání, citově zaměřeným křesťanstvím, písněmi, používáním lotyštiny a estonštiny a především laskavým přístupem, který nebyl od Němců očekáván. Již koncem r. 1739 se scházelo ke shromážděním pravidelně na 5.000 lidí. Na konci r. 1742 se píše o práci mezi 14.000 až 15.000 „nacionály“ (1).

Vzniklo tím probuzení, nejdřív mezi Lotyši, potom mezi Estonci. Nejhluběji zasáhlo toto probuzení Estonci obývaný ostrov Oesel (dnes Saaremaa). Zde na tom byli sedláci nejhůř. Šlechta, asi 25 zchudlých rodů, vzájemně zpřízněných a držících veškeré veřejné úřady, si tady dělala s poddanými, co chtěla (2).

Probuzení zasáhlo veškeré obyvatelstvo ostrova včetně šlechty a německých měšťanů. Žádný církevní okrsek, žádná vesnice na venkově nezůstaly probuzením nedotčeny. Krčmy osiřely, nespoutané hody při svatbách a křtech dětí přestaly. Nová pracovní morálka zlepšila poměr mezi statkáři a jejich poddanými. Místnosti a prostory brzy nestačily pojmout věřící, takže se shromáždění konala v lese pod širým nebem. (2)

Po bouřlivých začátcích začali bratři budovat pevné struktury. Vedení jednotlivých sborů přebírali do rukou „nacionálové“. Docházelo k napětí s luterskou církví. V r. 1743 zakázala ruská carevna Alžběta činnost Jednoty bratrské v Ruské říši. Jednota bratrská ale v činnosti

pokračovala a přešla na tzv. „tichý chod“. Došlo i k pronásledování. Mírnou úlevu přinesla změna na ruském trůně v r. 1764, a k novému rozmachu Jednoty bratrské došlo pak od r. 1801, kdy se stal carem Alexander I., který byl velmi otevřený evropskému křesťanství a Jednotu bratrskou dokonce podporoval. Práce Jednoty bratrské rostla až do poloviny 19. století, trvala tedy ve svém rozmachu přes 100 let. (1)

Jednota bratrská zřizovala dřevěné modlitebny na pozemcích statků. G. Philipp sestavil na podkladě pramenů seznamy modliteben v Estonsku a Lotyšsku (Livonsku): mezi roky 1738 a 1840 jich vzniklo 253 (4a), v r. 1854 jich bylo 276 (4b). Ve zprávě generálnímu synodu v r. 1857 je uvedeno 83.272 „všech duší, o které je pečováno“ (pro srovnání: ve sborech Jednoty bratrské včetně Anglie a Spojených států se uvádí počet 11.998 dospělých členů) (4b). Philipp vypočítává, že se v této době v samotném Estonsku scházelo 9,6 % všech obyvatel na shromážděních Jednoty bratrské, na ostrově Oesel (dnes Saaremaa) to bylo 15,5 % (4c).

Jednota bratrská měla velký vliv na sociální a hospodářský život v zemi. Osobní víra v Boha dala Estoncům a Lotyšům nové osobní sebevědomí, pocit lidské hodnoty a dospělost. Výchova, vzdělání, překonání stavovského uspořádání přinesly novou, předtím nikdy nezažitou duševní a společenskou svobodu. „Nacionálové“ poznávali a vyvíjeli své schopnosti a rostli danými úkoly. Tupá lhostejnost, alkoholismus atd. byly nahrazeny disciplinovaným a asketickým způsobem života a přinášely hospodářské úspěchy i blahoby. (4d)

Bratrsky zaměřená baltická šlechta se otevřela estonskému a lotyšskému způsobu života, s rozhodností potlačila germanizační tendence a podporovala národnostní probuzení lidu. Mnozí s velkou láskou zasvětili své životy Estoncům a Lotyšům. Na příklad Karl A. Chr. von Bruining (1782-1848), který velmi aktivně podporoval selské školství, se nechal pohřbít na estonském hřbitově, aby „spočíval uprostřed lidu, pro nějž jeho srdce celý život tepalo“. Byl pohřben za velké účasti Estonců, kteří patřili k Jednotě bratrské (4e).

Literatura:

(1) Kuták, Tomáš: Jednota bratrská v Pobaltí.

Vydal Bratrský listář, Společnost pro uchování a rozvíjení dějinného odkazu Jednoty bratrské, jako Přílohu 1-1997.

Tato osmistránková práce podává dobrý přehled historie práce JB v Pobaltí a byla jediným mně dostupným českojazyčným pramenem k tomuto tématu. Kuták doporučuje pro zkrácenější informaci článek Dorothee Weller o JB v Pobaltí v časopise Brüderbote č. 479 z června 1989.

(2) Beyreuther, Erich: Die große Zinzendorf-Trilogie. Band 3, Zinzendorf und die Christenheit. (Velká trilogie o Zinzendorfovi. 3.díl: Zinzendorf a křesťanstvo.)

Verlag Francke, Marburg an der Lahn, 1988. (ISBN 3-88224-600-6). Strany 128-137.

Základní a zřejmě nejobsáhlejší (celkem asi 850 stran) německojazyčná práce o Zinzendorfovi.

(3) Weinlick, John R.: Hrabě Zinzendorf. (Z anglického originálu Count Zinzendorf.)

Vydal STEFANOS, Jindřichův Hradec 2000. Strany 87 a 128.

Velmi poutavá a přehledná biografie Zinzendorfa, napsaná synem německých rodičů, profesorem na Moravian Theological Seminary v Bethlehemu a duchovním JB.

(4) Philipp, Guntram: Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. (Působení Jednoty bratrské mezi Estonci a Lotyši v dobách selského osvobození.) Böhlau Verlag Köln, Wien 1974. (ISBN 3-41292-672-8)

Tato dizertační práce G. Philippa (480 stran) je dodnes nejobsáhlejší a nejhlubší prací k tomuto tématu.

(4a) Philipp, str. 410-411

(4b) Philipp, str. 220

(4c) Philipp, str. 221

(4d) Philipp, str. 361-362

(4e) Philipp, str. 286 a 361

Tento článek byl uveřejněn na www.go-east-mission.de v říjnu 2009.

Odkaz na autorův článek „Moravané - duchovní pramen spojení Čechů a Němců“: [zde](#)

Německá verze přednášky: [zde](#) / anglická verze [zde](#) / estonská verze [zde](#) / lotyšská verze [zde](#)